

1.01
Prejeto 23. 3. 2011

UDK 323.1(497.4)"1861/1918"

Filip Čuček*

Vprašanja nacionalnih odnosov, demokratizacije in politične pluralizacije na Slovenskem v avstrijski ustavni dobi

IZVLEČEK

Avtor primerjalno analizira vse tri pojave avstrijske ustavne dobe na Slovenskem v luči stopnjujočih se nacionalizmov. Štajerska je bila po obnovi ustavnega življenja vodilna v slovenski politiki, po preselitvi časnika Slovenski narod v Ljubljano pa je vodilno vlogo prevzela Kranjska. Po razpadu sloge na Kranjskem v začetku devetdesetih let je štajerska politika zaradi močnejšega nemškega pritiska še dobro desetletje vztrajala pri slogi. Na Goriškem je bila slika podobna kot na Štajerskem, le da je vodilno vlogo igralo italijansko prebivalstvo, medtem ko so bili Slovenci v Istri (in Trstu) v precej slabšem položaju. Na Koroškem je bil slovenski nacionalni razvoj v marsičem šibkejši od tistega, ki so ga razvili Slovenci na Kranjskem, Štajerskem ali na Goriškem. Med »Slovence« na levi strani Mure pa je nacionalizem prodiral mnogo počasneje kot med tiste na desni strani reke. Podobno je bilo z Beneškimi »Slovinci«, ki so v obravnavanem času živeli pod italijansko oblastjo.

Ključne besede: Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Istra, Prekmurje, Beneška Slovenija, Austro-Ogrska, politična zgodovina, demokracija, nacionalizem

THE QUESTIONS OF THE NATIONAL RELATIONSHIP, DEMOCRATISATION AND POLITICAL PLURALISATION IN SLOVENIA IN THE AUSTRIAN CONSTITUTIONAL PERIOD

ABSTRACT

The author carries out a comparative analysis of all three phenomena of the Austrian constitutional period in Slovenia in light of the developing nationalisms. After the restoration of the constitutional life, Styria became the leading region in the Slovenian politics, and after the relocation of the Slovenski narod newspaper to Ljubljana Carniola took the lead. After the dissolution of unity in Carniola in the beginning of the 1890s, the Styrian politics, due to the stronger German pressure, kept insisting on unity for over a decade. In the Goriška region the situation was similar to that in Styria, only that here the Italians played the leading role, while the position of the Slovenian population in Istria (and Trieste) was substantially worse. In Carinthia the Slovenian national development was, in many aspects, inferior to Carniola, Styria

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: filip.cucek@inz.si

or Goriška. Nationalism was far slower to affirm itself among the »Slovenians« on the left bank of the river Mura as among those on the right bank. The situation was similar in case of the Venetian »Slovenians«, who, during this period, lived under the Italian authority.

Key words: Styria, Carinthia, Carniola, Goriška, Istria, Prekmurje, Venetian Slovenia, Austro-Hungary, political history, democracy, nationalism

---

Od deželne k nacionalni pripadnosti

Če se do revolucionarnega leta 1848 »za narodnost sploh nikdo ni menil,« se je na Slovenskem (v Avstriji) vse do takrat in še čez praviloma govorilo o Slovencih kot podeželskem in Nemcih (ali Italijanih) kot mestnem in trškem prebivalstvu. Večinsko prebivalstvo je bilo v političnem smislu izrazito deželno usmerjeno, mesta in trgi so veljali za nemška (ali italijanska) le zaradi jezikovnih razlik s podeželjem kot znamenje pravne in socialne drugačnosti. Po obnovi ustavnega življenja pa so nacionalne težnje pripeljale do odločilnega zasuka v smeri nacionalizma, ko se je bilo meščanstvo prisiljeno nacionalno opredeliti.¹ Če je bil slovenski položaj najugodnejši na Kranjskem,² sta na Štajerskem tako nemška kot slovenska stran začeli krepiti svoj položaj. Ker so imeli Nemci lažje delo zaradi obstoječega »nemškega« posestnega stanja,³ so Slovenci morali začeti s svojim delom v mnogo težjih okoliščinah. Na Kranjskem je v šestdesetih letih prevladovala zmerna konservativna struja z Janezom Bleiweisom na čelu, medtem ko se je na Štajerskem ob agilnosti Josipa Vošnjaka oblikovala liberalna politična usmeritev.⁴ Konservativno naravnana slovenska politika na Koroškem je bila zaradi neugodne volilne geometrije v precej slabšem položaju.⁵ V Istri se je slovensko prebivalstvo soočalo z dejstvom, da se mora za svoj nacionalni »dvig« otresti italijanskega iredentizma, ki je bilo od srede šestdesetih let stalnica istrske politike. Na Goriškem je bila prebivalstvena struktura (razen v Gorici) več ali manj jasno določena po italijansko-slovenskem »nacional-

¹ Janez Cvirn: Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1867–1914). Maribor 1997 (dalje Cvirn, Trdnjavski trikotnik), str. 9–12, 19–33.

² Dragan Matić: Nemci v Ljubljani 1861–1918. Ljubljana 2002 (dalje Matić, Nemci v Ljubljani), str. 11–42.

³ Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907. Ljubljana 1988, str. 5.

⁴ Vasilij Melik: Josip Vošnjak in njegovi spomini (spremno besedilo). V: Vošnjak, Spomini. Ljubljana 1982, str. 646–658.

⁵ Janko Pleterski: Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914. Ljubljana 1965 (dalje Pleterski, Narodna zavest in politična), str. 164–204; Tone Zorn: Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja. V: Zgodovinski časopis, 1969, št. 1–2, str. 31; Teodor Domej: Slovenci v 19. stoletju v luči svojih lastnih oznak. V: Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 87.

nem« ključu,⁶ zato je imela slovenska politika (ob kranjski) ugodnejše izhodišče. Položaj »Slovencev«⁷ onstran Mure je vse bolj opredeljeval madžarski nacionalizem, volilna pravica pa je izključevala večinsko ogrsko prebivalstvo iz političnega življenja.⁸ Tudi Beneški »Slovenci«⁹ so pod italijanskim asimilacijskim pritiskom doživljali podobno usodo.¹⁰

Potem ko je slovenska politika vstopila v avstrijsko parlamentarno dobo precej neorganizirana,¹¹ se je na podlagi Mariborskega programa iz 1865, ki so ga mladoslovenci sicer zavrnila,¹² na Slovenskem okrepil nacionalni impulz (ta se je pokazal na drugih državnoborskih volitvah 1867, ko so Slovenci že nastopili z jasnim političnim programom).¹³ Toda že konec šestdesetih let so se ob liberalni zakonodaji in vprašanih konkordata zaostriili odnosi znotraj slovenske politike. Razcep med staroslovenci in mladoslovenci, ki ga je sprožil že Fran Levstik s časopisom *Naprej* (1863), se je vse bolj poglobljajal. Slovenska liberalna politika je kulminirala v taborih, politična nesoglasja pa so se pokazala tudi z ustanovitvijo konservativnega lista *Domovina* na Goriškem (1867)¹⁴ in liberalnega Slovenskega naroda v Mariboru (1868).¹⁵ Na deželnozbornih volitvah 1870 so se pojavile dvojne (liberalne in konservativne) kandidature.¹⁶ Toda mladoslovenci so staroslovenskemu pritisku vse bolj popuščali in na koncu vsaj na zunaj sprejeli katoliško etiketo. Ko pa se je slovenski katoliški tabor 1871 priključil Hohenwartovemu klubu in zagovarjal široko deželno avtonomijo na podlagi historičnega prava, krščanska načela

⁶ Branko Marušič: Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899. Nova Gorica 2005 (dalje Marušič, Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem), str. 231–236; Vasilij Melik: O razvoju slovenske nacionalistične zavesti 1861–1918 (dalje Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti). V: Vasilij Melik: Slovenci 1848–1918. Razprave in članki. Ljubljana 2002 (dalje Melik, Slovenci 1848–1918), str. 217.

⁷ Ogrske Slovence navajam v navednicah zaradi tega, ker niso vzpostavili nacionalnih povezav s cislitvanskimi slovenskimi deželami, kjer je slovenska politika že oblikovala določene elemente nacionalne zavesti.

⁸ Več o tem Károly Vörös: Die Munizipalverwaltung in Ungarn im Zeitalter des Dualismus. V: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII/2, Wien 2000, str. 2345–2382; Fran Zwitter: K vprašanju razvoja Slovencev v Prekmurju med 1860 in 1918. V: Prekmurski Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961, str. 109.

⁹ Beneške Slovence navajam v navednicah iz podobnih razlogov kot ogrske Slovence. Prim. op. 7.

¹⁰ Več o tem Branko Marušič: Beneški Slovenci in Slovenija (dalje Mrušič, Beneški Slovenci). V: Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti. Ljubljana 1998, str. 104–109.

¹¹ Vasilij Melik: Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih v 19. stoletju. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 239.

¹² Janez Cvirn: Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji. Dunajski državni bor in Slovenci (1848–1918). Ljubljana 2006, str. 112–113.

¹³ Vasilij Melik: Slovenska politika ob začetku dualizma. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 296–297.

¹⁴ Prav tam, str. 311.

¹⁵ Janez Cvirn: Slovenska politika na Štajerskem ob koncu 60-ih let 19. stoletja. V: Zgodovinski časopis, 1993, št. 4, str. 523; Franjo Baš: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem. Maribor 1989, str. 20.

¹⁶ Slovenski narod (SN), 25. 8. 1870.

na področju ustave in šolstva ter narodno enakopravnost, pa mladoslovenci takšnega programa vseeno niso mogli sprejeti.¹⁷ Okrepljena kranjska liberalna stran je po preselitvi Slovenskega naroda, Josipa Jurčiča in Josipa Vošnjaka v Ljubljano intenzivirala idejnopolitični razkol, ki se je pokazal že septembra 1872 na zboru Slovenske matice. Razcep je bil očiten tudi v ostrih razpravah v deželnem zboru, še posebej pa z ustanovitvijo časnika *Slovenec* 1873.¹⁸ Na Goriškem se je pokazal s konservativnim časnikom *Glas* 1872 in društvom Gorica leto pozneje (po razcepu z mladoslovenci je prvi predsednik postal Josip Tonkli).¹⁹ Razpad sloge na Slovenskem je sicer kulminiral na državnozbornskih volitvah 1873 in na deželnozbornskih volitvah 1874, ko je konservativna struja zavzemala cerkveno-politična stališča, medtem ko so liberalce zanimala samo vprašanja narodne politike. Kljub temu je pospešeni nemški (italijanski) nacionalizem sredi desetletja sporazumel slovenske vrste in jih prisilil k ponovni slogaški politiki (na Goriškem npr. z ustanovitvijo političnega društva Sloga).²⁰ Strasti so se dokončno pomirile 1876, ko so tudi mladoslovenci vstopili v Hohenwartov klub.²¹

Jezik uprave in šolstva v Istri je bila italijanščina, istrska mesta pa so bila v italijanskih rokah. Na slovensko-hrvaške zahteve po enakopravnosti obeh jezikov z italijanskim na sodiščih, uradih in v šolah so Italijani odgovarjali, češ da »Istra pozna samo italijanske šole« in da »komur te šole niso po volji, naj vanje ne hodi«. ²² Italijani so uspeli prevladati tudi v popolnoma slovenski občini Pomjan, medtem ko so bili Slovenci nekoliko bolj zastopani le v Miljah. Kljub temu je bila 1871 na vztrajne zahteve istrskih Slovencev ustanovljena slovenska občina Dekani, več občin severne Istre pa je postopoma dobivalo slovensko lice.²³ V Istri je vse pomembnejšo vlogo v javnem življenju v drugi polovici sedemdesetih let začelo prevzemati društvo *Edinost*, ustanovljeno 1874 (in časopis od 1876). Svoje delovanje je postopoma razširilo na celotno avstrijsko Primorje in ga uskladilo z društvom Sloga.²⁴ Leta 1878 je *Edinost* razširila dejavnost tudi na hrvaški del Istre.²⁵

Na Koroškem je bila razporeditev volilnih okrajev »začrtana« v korist nemškega prebivalstva, ki se mu za razliko od štajerskega, kjer se je bilo prisiljeno braniti pred vse večjo slovensko »povodnjijo«, za popolno prevlado v deželi ni bilo treba preveč

¹⁷ Andrej Pančur: Uveljavitev slovenskega narodnega gibanja (dalje Pančur, Uveljavitev slovenskega narodnega gibanja). V: Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije. Ljubljana 2005 (dalje SNZ), str. 29–30.

¹⁸ Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 470–483.

¹⁹ Marušič, Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem, str. 239–277.

²⁰ Prav tam, str. 277–297.

²¹ Pančur, Uveljavitev slovenskega narodnega gibanja, str. 30.

²² Božo Milanović: Hrvatski narodni preporod u Istri – knjiga prva (1797–1882). Pazin 1967, str. 292.

²³ Janez Kramar: Narodna prebujna istrskih Slovencev. Koper 1991 (dalje Kramar, Narodna prebujna istrskih Slovencev), str. 81–84; Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti, str. 218–219.

²⁴ Marušič, Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem, str. 277–297.

²⁵ Kramar, Narodna prebujna istrskih Slovencev, str. 117–121

»naprezati«. Kljub temu da je društvo Trdnjava sredi sedemdesetih let pozivalo v deželnem zboru k jezikovni enakopravnosti v šolah, uradih in v javnem življenju,²⁶ je bil razvoj slovenske politike precej skromen,²⁷ še posebno po ukinitvi Trdnjave (1876), ko ni bilo na Koroškem (razen Družbe sv. Mohorja) nobenega pomembnejšega slovenskega političnega društva.²⁸

»Slovcem« vzhodno od Mure je ogrska politična elita odrekala že osnovno pravico do (jezikovnega) opredeljevanja za Slovence, saj so jih veskozi imenovali preprosto Toti ali Vendi oziroma tisti, ki niso govorili madžarščine kot maternega jezika, dodatni madžarski pritisk pa se je ob »ustrezni« zakonodaji še bolj zaostрил.²⁹ Če je »slovenski« del Železne in Zalske županije politično sicer povezal že program Zedinjene Slovenije, pa je nacionalna ideja na levem bregu Mure zorela zelo počasi.³⁰ Tudi Beneške »Slovence« je priključitev k Italiji 1866 politično »odrezala« od slovenskega nacionalnega programa in zavrla njihovo povezovanje s slovenskimi deželami.³¹

Kljub vsemu pa nacionalna koeksistenca na Slovenskem še ni bila povsod docela porušena. Medtem ko se je na Kranjskem prva faza nacionalne diferenciacije končala že s koncem Ambroževe dobe,³² so se na Štajerskem v odborih (nemških) trških in mestnih občin »znašli« vse od občinskih volitev 1867 »zagrizeni« narodnjaki, članstvo v nepolitičnih društvih pa je bilo do konca sedemdesetih let dvo-nacionalno.³³ Po dokončni obnovi sloge v slovenskih vrstah (na Kranjskem, Goriškem in Štajerskem) pa se je nemška politika pokazala v okrepljeni luči. Na deželnozbornih volitvah 1877 na Kranjskem so Nemci celo zmagali. Toda že naslednje leto je Auerspergovna vlada zaradi »vzhodnega vprašanja« popustila s pritiskom. Na Kranjsko je prišel v začetku 1878 deželni predsednik Kallina, ki je bil naklonjen Slovcem. Še bolj je prišla nova usmeritev do izraza na Štajerskem, kjer so Slovenci ponovno zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih.³⁴ Konec liberalnih

²⁶ Iris. M. Binder: *Der Kärntner Landtag. V: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VII/2*, str. 1734.

²⁷ Bernhard Perchinig: »Wir sind Kärntner und damit hat sich's ...«. *Deutschnationalismus und politische Kultur in Kärnten*. Klagenfurt 1989, str. 42–55.

²⁸ Andrej Moritsch: *Politična zgodovina Celovca v drugi polovici 19. stoletja. V: Od Maribora do Trsta*. Maribor 1998 (dalje *Od Maribora do Trsta*), str. 38.

²⁹ Metka Fujs: *Narodnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma. V: Zgodovinski časopis*, 2001, št. 3–4, str. 459–460.

³⁰ Metka Fujs: *Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju. V: Slovenija 1848–1998*, str. 81; Darja Kerec: *Prekmurska zavest in slovenstvo. V: Regionalni vidiki slovenske zgodovine*. Ljubljana 2004, str. 91.

³¹ Marušič, *Beneški Slovenci*, str. 107–108.

³² Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 42–73.

³³ Janez Cvirn: *Deželna in narodna zavest na (spodnjem) Štajerskem. V: Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas*. Ljubljana 1997, str. 54–55, 80.

³⁴ Vasilij Melik: *Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja. V: Melik, Slovenci 1848–1918*, str. 486–487.

sedemdesetih let je slovenska politika po prvem političnem razcepu³⁵ »pričakala« Taaffejev nastop v znamenju sloge.

Zaostrovanje nacionalnih razmer

Po Taaffejevem nastopu so se začeli nacionalni odnosi med Nemci (Italijani) in Slovenci hitro zaostrovanj. Na Kranjskem so Slovenci 1883 sicer ponovno dobili večino v deželnem zboru. Za deželnega predsednika je bil imenovan Andrej Winkler. Zaradi »drobtiničarske« politike vlade pa so se pojavila nasprotja v liberalnem taboru (elastiki in radikali). Toda slovensko (slogaško) narodno stranko je razdvajalo tudi nasprotje med liberalnim in konservativnim taborom. Liberalci so le navzven sprejemali katoliška stališča, sloga pa je bila vseskozi na preizkušnji. Na nekaterih volitvah so proti uradnim slogaškim kandidatom nastopili protikandidati iz liberalnih in katoliških vrst. Slogaštvo se je začelo krhati po imenovanju Jakoba Missie za ljubljanskega škofa, še bolj do izraza pa je nazorska delitev prišla po prihodu Antona Mahničiča na mesto profesorja bogoslovja v Gorico. Z Rimskim katolikom je 1888 dosegel dokončno ločitev duhov.³⁶ Na Kranjskem slogaško vodstvo 1889 ni moglo več postaviti vseh kandidatur za deželnozborske volitve. Pod vplivom drugega avstrijskega katoliškega shoda 1889 in radikalnejšega političnega katolicizma je bilo januarja 1890 v Ljubljani ustanovljeno Katoliško politično društvo,³⁷ ki je še posebej po prvem slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani avgusta 1892 spodbudilo nastanek številnih katoliških političnih društev na Kranjskem. Organiziranje katoliškega tabora je prisililo liberalce, da so februarja 1891 ustanovili Slovensko društvo. V takšnih razmerah so bile državnozborske volitve marca 1891 in nadomestne v Ljubljani istega leta zadnje, za katere je kandidate postavil skupni volilni odbor. Naslednje leto je v kranjskem deželnem zboru razpadel skupni slovenski poslanski klub.³⁸

Na Spodnjem Štajerskem je slovenska politika omejila nemško politiko na mesta in nekatere trge.³⁹ Posebej v Celju je slovenska stran po zmagi na občinskih volitvah v Ljubljani 1882 začela svoj »napad« na mesto. Pospešeni nacionalizem je privedel do točke, ko se je bilo prebivalstvo v mešanih okrajih prisiljeno opre-

---

³⁵ Več o tem Dušan Kermavner: Prvi taktični razhod slovenskih politikov v Taaffe-Winklerjevi dobi. Ljubljana 1963.

³⁶ Fran Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928 (dalje Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja), str. 28–47.

³⁷ S, 12. 1. 1890; SN, 1. 2. 1890.

³⁸ Andrej Pančur: Doba slogaštva. V: SNZ, str. 30; isti, Nastanek političnih strank (dalje Pančur, Nastanek političnih strank), str. 30–32; isti: Delovanje slovenskih strank (dalje Pančur, Delovanje slovenskih strank), str. 38.

³⁹ Janez Cvirn: Politične razmere na Štajerskem v času vlade grofa Taaffeja (1879–1893). V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 2002, št. 1, str. 9; Vasilij Melik: Slovenska politika v Taaffejevi dobi. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 523.

deliti.⁴⁰ Po prihodu Ivana Dečka v Celje sredi osemdesetih let je slovenska javnost z optimizmom spremljala slovenski napredek, ki je vsekakor vznemirjal celjske in spodnještajerske Nemce.⁴¹ Čeprav je delež celjskih prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom zaradi silovitega pritiska Nemškega društva po popisu 1890 padel s 36% na 26%,⁴² je zavzeta slovenska politika povzročila homogenizacijo nacionalne politike na Spodnjem Štajerskem. Slovenska sloga se je pokazala že na prvem slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani 1892,⁴³ na drugi strani pa so tudi Nemci sredi 1893 priredili »Parteitag« v Celju, katerega so se udeležili skoraj vsi vodilni štajerski nemški politiki.⁴⁴

Slovenska politika na Koroškem ni mogla slediti siceršnjim slovenskim uspehom.⁴⁵ Dežela, kjer je po popisu iz 1880 živela tretjina prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom, je imela samo en slovenski (deželnozborski) volilni okraj, kjer so mogli Slovenci (pogojno) računati na dva poslanca.⁴⁶ Ob silovitem nemškem gospodarskem in političnem pritisku je bilo brezupno pričakovati zmago slovenskih volilnih mož v kmečki kuriji. Prav prevlada nemškega meščanstva pa je povzročila, da je v slovenski koroški politiki zavzela duhovščina vodilni položaj.⁴⁷ Leta 1890 obnovljena slovenska stranka z imenom Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem⁴⁸ je bilo v naslednjih letih edini politični dejavnik, ki je vodil in koordiniral slovensko politiko (predvsem na volitvah).⁴⁹ V teh razmerah je popis prebivalstva 1890 pokazal nazadovanje števila prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom. Z ustanovnim občnim zborom nemško nacionalne stranke na Koroškem 1892 pa se je začela nova napadalna faza nemškega nacionalizma na Koroškem.⁵⁰

⁴⁰ Bojan Cvelfar: »Z narodnim domom se je celjskemu nemštvu razbila jedna čeljust ...«. Nacionalni izgredi v Celju na prelomu stoletja. V: Celjski zbornik 1997, str. 7–8; Janez Cvirn: Kri in luft! Čreve na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja. Celje 1990, str. 93–96.

⁴¹ Südsteierische Post (SP), 31. 8. 1889.

⁴² Janez Cvirn, Andrej Studen: Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem (1880–1910). V: Prvi i drugi mednarodni seminar Zajednice Nijemaca u Hrvatskoj. Varaždin, Zagreb 2002 (dalje Cvirn, Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest), str. 119.

⁴³ Janez Cvirn: Josip Serbec, rodoljub z dežele (spremna študija). V: Josip Serbec, Spomini. Celje 2003, str. 135–136.

⁴⁴ SP, 12. 4. 1893.

⁴⁵ Mir, 25. 1. 1882.

⁴⁶ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861–1918. Ljubljana 1965, str. 92–93.

⁴⁷ Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti, str. 213–214; Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 133–138; Josef Till: Kirche und Geistlichkeit als Faktoren der »Nationalisierung« der Kärntner Slowenen. V: Eliten und Nationwerdung/Elite in narodovanje. Klagenfurt, Laibach, Wien 2003, str. 143–218.

⁴⁸ Mir, 10. 3. 1890.

⁴⁹ Mir, 10. 5. 1892.

⁵⁰ Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 211–213, 217–231; Andreas Moritsch: Nacionalne ideologije na Koroškem. V: Koroški Slovenci 1900–2000. Celovec, Ljubljana, Dunaj 2000/ 2001, str. 17–20.

Na Goriškem so Slovenci Taaffejev prihod sprejeli z upanjem na boljše čase.⁵¹ Toda že imenovanje nemškimi liberalcem naklonjenega Sisinia De Pretisa za tržaškega namestnika je sprožilo nezadovoljstvo v slovenskih vrstah. Kljub temu je bila slovenska politika na Goriškem (ob Kranjski) v najugodnejšem položaju. Siceršnje goriško slogo sta začela krhati že lista Edinost in Soča, ko je prvi zagovarjal »elastičničnost« v politiki, medtem ko je Soča (pod Francem Podgornikom) zavzemala precej radikalnejša stališča. Njegov naslednik Anton Gregorčič je sprva (politično) kolebal med gorečnostjo Antona Mahniča, ko je sredi osemdesetih let zagovarjal tezo, da je vera več kot narodnost, konec desetletja pa se je pod vplivom dinamičnega Andreja Gabrščka približal liberalnim idejam in se »spopadel« s Tonklijevim in Mahničevim krogom. Gabršček je 1890 nasledil konservativnega »prvaka« Tonklija na mestu predsednika Sloge, 1891 pa ga premagal še na državnozbornih volitvah. Kljub temu pa sloga še ni bila ogrožena, pretresi znotraj slovenske stranke so ponehali. Medtem se je vnel tudi oster boj z goriškimi liberalnimi (iredentističnimi) Italijani in z njihovimi obrambnimi organizacijami. Toda če je bil gospodarski bojkot zaradi protislovenske politike goriških Italijanov sredi osemdesetih let še nemogoč, pa se je od začetka devetdesetih let slovenska politika toliko utrdila, da je Soča upravičeno pisala, da postajajo Slovenci »merodajni faktor v našem mestu«.⁵²

Tudi v Istri je Taaffejeva konservativno-slovenska državnozborna naveza obetala konkretnejše premike. Leta 1883 je vlada priznala enakopravnost hrvaškega, slovenskega in italijanskega jezika na sodiščih. Kljub slabi slovensko-hrvaški zastopanosti je bil istrski deželni zbor eno glavnih prizorišč boja za pravico uporabe slovenskega in hrvaškega jezika v upravi in sodstvu, ki ga je začel Matko Laginja, ko je 1883 v deželnem zboru prvi spregovoril v hrvaščini in s tem izzval hude odzive italijanske strani.⁵³ Toda zaradi tega, ker se v Istri ni vzpostavilo deželno središče (deželni zbor se je večkrat selil), Istra pa je šele z ustavno dobo »zaživela« kot enotna dežela pod habsburško dinastijo, je imela slovensko-hrvaška politika bistveno slabše pogoje za svoje delo. Mesta so bila po večini italijanska, medtem ko je bilo slovensko prebivalstvo v večji meri podeželsko. Zaradi zavzete dejavnosti italijanskih občin (in obrambnih društev) si je slovenščina v Istri s težavo utirala pot v javnost.⁵⁴ V Trstu se je slovenska stran, ki je bila sicer v manjšini, spopadala z italijanskimi liberalci in bila močno povezana s političnim društvom Edinost (in njegovim glasilom).⁵⁵

Če je vsestranski slovenski razvoj v Taaffejevem obdobju napredoval na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem (in pripeljal do politične pluralizacije na Kranjskem), tega nikakor ne moremo trditi za Istro in Koroško.⁵⁶ Toda za razliko od

⁵¹ Soča, 26. 9. 1879.

⁵² Marušič, Pregled politične zgodovina Slovencev na Goriškem, str. 297–317.

⁵³ Darko Darovec: Kratka zgodovina Istre. Koper 2009, str. 203.

⁵⁴ Janez Kramar: Marezige. Trdnjava slovenstva v Istri 1861–1930. Koper 1992, str. 112–113.

⁵⁵ Vasilij Melik: Tržaške opredelitve. V: Zahodno sosodstvo, str. 183–188.

⁵⁶ Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 521–530.

cislitvanskih Slovencev (z izjemo Beneških »Slovencev«), ki so pod Taaffejevo vlado (in še prej) oblikovali določeno stopnjo povezovalnih nacionalnih elementov, pa se prekmurški »Vendi« s Slovenci na drugi strani Mure zaradi politične ločenosti sploh niso mogli povezati, sami pa neke svoje nacionalne pripadnosti niso vzpostavili. Ideja, ki so jo Slovenci na desnem bregu Mure že »osvojili«, je pricurjajala sprva med »slovenske« duhovnike v Prekmurju, med preprostim prebivalstvom pa se je le počasi uveljavljala.⁵⁷

Dokončen mednacionalni razkol

Na Kranjskem se je po nastanku katoliških političnih društev oblikovala široko razvejena katoliška politična organizacija, ki se je pred volitvami v kranjski deželni zbor 1895 preimenovala v Katoliško narodno stranko.⁵⁸ Liberalci so 1894 ustanovili Narodno stranko.⁵⁹ Znotraj katoliškega tabora je postajala vse vplivnejša tudi mlada generacija krščanskih socialcev.⁶⁰ Po prvem slovenskem katoliškem shodu je katoliški tabor hotel prežeti celotno družbo s katoliškimi načeli. Ker je kmečko prebivalstvo sestavljalo večino slovenskega prebivalstva, je bil ob širitvi volilne pravice postavljen temelj za vse večje volilne uspehe katoliškega tabora. Ta si je prizadeval razširiti svoj vpliv tudi med delavstvom v okviru političnih in izobraževalnih društev zaradi strahu pred širjenjem socialdemokracije, ki pa tudi po ustanovitvi Jugoslovanske socialdemokratske stranke 1896 zaradi majhne volilne baze (predvsem delavci v industrijskih obratih) ni dosegala pomembnejših uspehov.⁶¹

Spodnještajerski (in koroški) Nemci so v tem času poostrili svoj politični nastop. Posledica ustanovitve nemško-slovenskih vzporednic v Celju 1895 je bila skrajna radikalizacija celjske nemške politike,⁶² medtem ko so mariborski in ptujski Nemci delovali mnogo bolj taktično. Na Koroškem je slovenska stranka doživljala pravi politični polom.⁶³ Delež slovenskih volivcev je upadal tudi v velikovškem volilnem okraju. Nemška premoč pa ni bila le posledica gospodarske odvisnosti koroških Slovencev, pač pa tudi nepripravljenosti slovenske stranke na Koroškem na širjenje volilne pravice. Tudi v Istri se razmere zaradi italijanskega pritiska niso izboljšale.⁶⁴ Kljub temu se je boj za uporabo obeh jezikov nadaljeval. Prvi vrhunec nacionalnega trenja se je zgodil 1894, ko je pravosodno ministrstvo izdalo odlok o

---

⁵⁷ Metka Fujs: Prekmurci v dvajsetem stoletju. V: Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij. Murska Sobota 2000, str. 66.

⁵⁸ Slovenec (S), 26. 11. 1895.

⁵⁹ SN, 1. 12. 1894.

⁶⁰ Vasilij Melik: Pomen Kreka za slovensko zgodovino. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 629–636.

⁶¹ Pančur, Nastanek političnih strank, str 32–36; isti, Nacionalni spori. V: SNZ 1, str. 37.

⁶² Cvirn, Trdnjavski trikotnik, str. 170–241.

⁶³ Pleterski, Narodna in politična zavest, str. 212–213.

⁶⁴ Jože Pirjevec: Socialni in nacionalni problemi v Trstu 1860–1914. V: Od Maribora do Trsta (dalje Pirjevec, Socialni in nacionalni problemi v Trstu), str. 22; Oko Trsta. Beograd 1945, str. 277.

postavitvi dvojezičnih napisov na sodiščih v jezikovno mešanih območjih. Namera vlade, ki je dala Slovincem in Hrvatom v Istri dodatnega elana, je naletela na ostre proteste italijanske strani. Ob odkriti podpori istrskih občin so dosegli preklic odloka (dvojezični napisi so ostali le v Piranu).⁶⁵ Po zaslugi društva *Edinost* so se slovenski delavci v Trstu od 1896 aktivno vključevali v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko in ne v italijanska delavska združenja (njegova vloga se je dodatno okrepila 1905, ko je pod njegovim okriljem začela delovati Narodna delavska organizacija).⁶⁶ Od 1897 so v Trstu delovale tri stranke (italijanska liberalna, slovenska nacionalna in socialdemokratska).⁶⁷ Kljub politični prevladi Italijanov se je slovenska stran v mestu nacionalno (predvsem na kulturnem področju) vse bolj uveljavljala.⁶⁸ V drugih mestih slovenske Istre (Koper, Izola, Piran) so popolnoma prevladovali Italijani, ki so okrepili svoj pritisk. V okolici Izole je imelo po popisu 1880 slovensko prebivalstvo večino, že pri naslednjem popisu pa se je tehtnica prevesila na italijansko stran.⁶⁹ Šele pred prvo svetovno vojno so Slovenci ponovno dosegli večino.⁷⁰

V Gorici so se na prelomu stoletja odnosi z Italijani povsem zaostri in spremenili v prave nacionalne boje. Vjekoslav Spinčić je že marca 1893 v državnem zboru opozoril na načrtne italijanske akcije, ko so skušali prek *Lege Nazionale* z ustanavljanjem italijanskih šol in vrtcev okoli mesta ustvariti zaščitni italijanski obroč. Italijanski pritisk se je še posebej občutil na državnozbornih volitvah 1897, ko sta »slovenske barve« na Goriškem zastopala samo Anton Gregorčič in Alfred Coronini.⁷¹ Kljub temu da je slovenska politika v devetdesetih letih tozadevno zastopala slogaško usmeritev, je postajala politična polarizacija vse očitnejša. Ko pa je bil 1897 za goriškega nadškofa imenovan Jakob Missia, so se stvari odvile veliko hitreje. Z »nalogo«, da razcepi liberalni tabor, je povzročil, da je že sredi naslednjega leta goriška sloga razpadla, namesto nje pa sta se oblikovala dva povsem ločena politična tabora.⁷² Na drugi strani pa so politični pluralizaciji botrovali tudi slovenski gospodarski uspehi, zaradi katerih pa so se (ob Italijanih) počutili vse bolj ogrožene tudi goriški Nemci.⁷³

Če je bil na Kranjskem, ki je bila na prelomu stoletja tako rekoč slovenska dežela (delež Nemcev je v Ljubljani vseskozi upadal, slovenska stran pa je popolnoma obvladovala tudi mestno kurijo),⁷⁴ problem občevalnega jezika pri popisih prebival-

⁶⁵ Meta Černigoj: Boj za dvojezične napise v Istri v letu 1894. V: *Zgodovina za vse*, 2007/2, str. 69–86.

⁶⁶ Pirjevec, *Socialni in nacionalni problemi v Trstu*, str. 24.

⁶⁷ Melik, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti*, str. 218.

⁶⁸ Boris M. Gombač: *Trst in Slovenstvo*. V: *Slovenija 1848–1998*, str. 96–101.

⁶⁹ *Edinost*, 4. 10. 1890.

⁷⁰ Melik, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti*, str. 219.

⁷¹ Soča, 5. 3. 1897; *Edinost*, 3. 3. 1897.

⁷² Henrik Tuma: *Iz mojega življenja*. Ljubljana 1997, str. 242–248.

⁷³ Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem*, str. 317–335.

⁷⁴ Pančur, *Nastanek političnih strank*, str. 32–36; isti, *Nacionalni spori*, str. 37; Melik, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti*, str. 210–212.

stva sicer manj problematičen kot v jezikovno mešanih deželah,⁷⁵ so dnevno politiko vse bolj zaznamovali odnosi in trenja znotraj slovenske strani. Katoliški tabor je na kranjskih deželnozborskih volitvah 1895 popolnoma porazil liberalce, ki so jim ostali le še mandati v mestih.⁷⁶ Ker pa nobena slovenska stranka ni imela večine, sloga pa ni bila več mogoča, so se liberalci povezali z nemškimi veleposestniki (nemško-liberalna naveza se je obdržala do 1908).⁷⁷ Vzporedno s tem pa je slovenska politika po silovitem nemškem odzivu na Badenijeve naredbe ugotovila, da se je čas iskanja zaveznikov med nemškimi konservativci v državnem zboru končal.⁷⁸ Kljub temu da sta obe strani podprli zahtevo po narodni avtonomiji in marca 1898 podpisali sporazum o spravi, je bil ta hitro pozabljen, ker je ogrožal povezovanje liberalcev z nemškimi veleposestniki. V katoliški stranki so se v tem ozračju oprli na idejo o tesnejšem povezovanju s Hrvati, ki je tradicionalno sicer izvirala iz liberalnega tabora.⁷⁹ Liberalci, ki so se z bali za svoje vodilno mesto pri navezovanju stikov s hrvaškimi strankami, so katoliški nastop (na Trsatu) zavrnil. Kljub temu da je katoliški tabor za svoj cilj razglašal »krščansko zvezo avstrijskih narodov«, pa je po »binkoštnem programu« (1899) spoznal, da vrnitve ni več. Slovensko-hrvaška vzajemnost in zблиževanje z njimi sta postala politična vsakdanjost. Toda po reški resoluciji, ki so jo oktobra 1905 sprejele skoraj vse hrvaške stranke, se je slovenska politika znašla povsem osamljena.⁸⁰ V nasprotju s trdno strankarsko enotnostjo Katoliške narodne stranke so se vrste liberalcev medtem vse bolj drobile.⁸¹ Ker liberalna stran po 1906 nasprotovala volilni reformi v korist nižjim družbenim slojem in namenjala pozornost predvsem nacionalnemu vprašanju, ni pa imela oblikovanega gospodarskega in socialnega programa, je nižje sloje dejansko prepustila katoliški stranki, ki je z zavzetim delovanjem duhovščine (in Cerkve) vzpostavila učinkovito politično, gospodarsko, socialno in družbeno organizacijo.⁸²

Po uvedbi splošne volilne pravice 1907 so Slovenci dobili v državnem zboru 24 poslancev, kar je sicer ustrezalo deležu slovenskega prebivalstva v Avstriji, vendar pa poslanski sedeži niso bili enakomerno porazdeljeni po deželah (razen na Kranjskem so bili povsod drugod nesorazmerno zastopani).⁸³ Na deželni ravni pa do uvedbe splošne volilne pravice ni prišlo, pač pa je bila (z zamudo) uvedena splošna kurija

⁷⁵ Emil Brix: *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation*. Wien, Köln, Graz 1982 (dalje Brix, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation*), str. 177–182; Melik, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti*, str. 208–209.

⁷⁶ SN, 9. 12. 1895.

⁷⁷ Pančur, *Delovanje slovenskih strank*, str. 39.

⁷⁸ SN, 18. 9. 1897.

⁷⁹ SN, 7. 4. 1897.

⁸⁰ Peter Vodopivec: *Jugoslovanska ideja in jugoslovansko gibanje*. V: SNZ, str. 43–47; več Zvonko Bergant: *Kranjska med dvema Ivanoma : idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana 2004, str. 211–247; SN, 12. 10., 2. 12. 1905.

⁸¹ Pančur, *Delovanje slovenskih strank*, str. 39.

⁸² SN, 12. 11. 1906.

⁸³ Vasilij Melik: *Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki*. V: Melik, *Slovenci 1848–1918*, str. 655–662.

(na Koroškem 1902, na Štajerskem 1904, na Goriškem 1907, v Istri, Trstu in na Kranjskem 1908). Slovenci (razen na Kranjskem) niso bili nikjer ustrezno zastopani. Z volilnimi reformami ni bilo mogoče rešiti nacionalnih nasprotij na deželni ravni,⁸⁴ pač pa so vplivale predvsem na novo razmerje političnih sil (predvsem na Kranjskem). Slovenska ljudska stranka⁸⁵ je po dopolnilnih deželnozborskih volitvah 1908 dobila absolutno večino. Katoliški tabor se je vse bolj prebijal v ospredje tudi v drugih deželah. Moč vseh deželnih katoliških strank se je pokazala 1909, ko so se povezale v Vseslovensko ljudsko stranko, zaradi izjemno velikih uspehov na državnozborskih volitvah pa je slovenski katoliški tabor postajal vse bolj dejaven tudi v dunajskem parlamentu.⁸⁶

Medtem se je aneksija Bosne in Hercegovine oktobra 1908 pokazala za zelo dobrodošlo, ko jo je slovenska katoliška stran videla predvsem kot rešitev jugoslovanskega vprašanja v »tretjem samostojnem državnem telesu«. Januarja 1909 je Ivan Šušteršič v kranjskem deželnem zboru zagovarjal misel o širšem trializmu,⁸⁷ ki je postala tudi uradna usmeritev katoliške stranke. Trialističnim zamislom so še naprej pritrjevali liberalci, medtem ko so socialdemokrati v tivolski resoluciji ugotavljali, da je edina alternativa dualizmu načelo narodne avtonomije, češ da morajo »jugoslovanski narodi« kot »elementi« ustvariti enoten narod. Po združitvi pravaških strank v enotno stranko se je Vseslovenska ljudska stranka povezala s Hrvaško stranko prava (zaradi bojazni, da bodo Slovenci izpuščeni iz načrtov o rešitvi jugoslovanskega vprašanja). Toda zaradi različnih interesov zveza ni mogla dejansko zaživeti, največji dosežek pa je bilo okrepljeno poslansko sodelovanje v Hrvaško-slovenskem državnozborskem klubu na Dunaju. Trialistične zamisli in jugoslovanske načrte pa sta porinila v ozadje balkanski vojni,⁸⁸ dokončno pa prva svetovna vojna.

Medtem so na Štajerskem mednacionalna nasprotja že dosegla vrh.⁸⁹ Pritiski nemške strani so se vse bolj stopnjevali tudi pri popisih prebivalstva. Toda moč slovenske stranke v Celju je Nemcem povzročala nemalo skrbi, ko se je slovenska »prisotnost« lepo pokazala na državnozborskih volitvah 1901 (Ivan Dečko je v kmečki kuriji osvojil 642 od 725 glasov).⁹⁰ Če se je v Celju krepila liberalna »meščanska« struja, pa so se pod vplivom politične diferenciacije na Kranjskem v

⁸⁴ Andrej Pančur: Politično življenje po volilnih reformah. V: SNZ, str. 40–41; Bergant, Kranjska med dvema Ivanoma, str. 287–393.

⁸⁵ O politiki SLS Andrej Rahten: Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Celje 2001.

⁸⁶ Pančur, Nacionalni spori, str. 37; isti, Politično življenje po volilnih reformah, str. 42–43.

⁸⁷ S, 21. 1. 1909.

⁸⁸ Peter Vodopivec: Aneksija Bosne in Hercegovine leta 1908 in jugoslovanska misel pri Slovincih. V: SNZ 1, str. 48–54; isti, Balkanske vojne in njihov vpliv na jugoslovansko gibanje. V: SNZ, str. 54–58.

⁸⁹ Steiermärkischen Landesarchiv (StLA), fond Statthalt. Präs., fasc. 8-1113/1898; fasc. 5/Ver – 2292/1898, 2328/1898, 2228/1899; fasc. 26 – 1668/1898.

⁹⁰ Janez Cvirn: Celje – izginjajoči nemški otok na Spodnjem Štajerskem. V: Od Maribora do Trsta, str. 61–62.

Mariboru vse bolj uveljavljali katoliški politiki mlajše generacije z Antonom Koroščem na čelu in svojo aktivnost usmerjali na podeželje. Zaradi močnega nemškega pritiska sta obe politični usmeritvi še vedno delovali slogaško. K notranji cepitvi pa so ključno prispevali nemški uspehi. Dokončen razdor so prinesle nadomestne državnozbornske volitve 1906, ko sta se v splošni kuriji spopadla liberallec Ivan Rebek in katoliški kandidat Anton Korošec,⁹¹ ne da bi se ozirala na svarila Jura Hrašovca o enotni slogaški politiki. Januarja 1907 sta bili oblikovani stranki obeh blokov. Spodnještajerski Nemci pa so bili prisiljeni strniti svoje vrste.⁹² Poostrena nemška politika je dosegla vrh s septembrskimi dogodki 1908 (najbolj nasilne so bile slovenske demonstracije v Ljubljani, ekscesu pa je sledila akcija slovenske strani z odstranjevanjem nemških napisov iz trgovskih, obrtnih in drugih lokalov).⁹³ Slovensko časopisje je medtem vse več pozornosti namenjalo aktivnosti nemške strani, ki se je odlično organizirala pri »napadu« na jezikovno mejo.⁹⁴ To se je lepo pokazalo v Šentilju, kjer da živijo »po zadnjem ljudstvenem štetju l. 1900 /.../ 503 Slovenci in 201 Nemec, torej že skoro 30%.« Nemška stran si je že dalj časa prizadevala priključiti kraje med Mariborom in Šentiljem ter ustvariti neke vrste »nemški most« do največje spodnještajerske nemške »trdnjave.«⁹⁵ Zaradi številnih izkušenj z mahinacijami in nepravilnostmi je celjsko društvo Naprej že konec 1910 izvedlo v Celju »privatno« štetje ter ugotovilo drugačno strukturo prebivalstva, kot so jo predstavljale uradne statistike.⁹⁶ To se je potrdilo v Šoštanju, ko so po propadu slovenske usnjarne Ivana Vošnjaka (in pod županovanjem Hansa Woschnagga) števni komisarji pri popisu 1910 (za razliko od prejšnjega popisa, ko so našteli 15% Nemcev) našteli kar 70% Nemcev.⁹⁷ Mednacionalna provokacija je tako postala vsakdanji dogodek.⁹⁸

Na Koroškem je imelo nemško nacionalno gibanje za razliko od Štajerske precej lažje delo. Nemška propaganda je pritegovala k liberalizmu nagnjene kmečke posestnike, ki jih je bilo za razliko od drugih slovenskih dežel na Koroškem precej

⁹¹ Branko Goropevšek: Štajerski Slovenci, kaj hočemo! Celje 2005 (dalje Goropevšek, Štajerski Slovenci), str. 19–23; Slovenski gospodar (SGp), 10., 26., 31. 5. 1906.

⁹² Franc Rozman, Politično življenje Nemcev v Mariboru. V: Od Maribora do Trsta, str. 54.

⁹³ Goropevšek, Štajerski Slovenci, str. 84–96; SGp, 17., 24. 9., 1. 10. 1908; Vasilij Melik: Problemi slovenske družbe 1897–1914. V: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 601–602.

⁹⁴ SGp, 21. 8. 1908; več o tem Cvirn, Trdnjavski trikotnik, str. 295–314.

⁹⁵ Janez Cvirn: Volilne mahinacije v nacionalnih bojih na Štajerskem. V: Zgodovinski časopis, 1989, št. 3, str. 413; Pieter M. Judson: Guardians of the Nation. Activists on the language frontiers of imperial Austria. Cambridge, Massachusetts, London 2006, str. 108–110 (v tej zvezi Janez Cvirn: Med nacionalizmom in nacionalno koeksistenco. V: Zgodovinski časopis, 2009, št. 1–2, str. 228–238); SB, 1. 4. 1908.

⁹⁶ Cvirn, Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest, str. 121; Emil Brix: Številčna navzočnost nemštva v južnoslovenskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918. V: Zgodovinski časopis, 1987, št. 2, str. 297–307; SB, 1. 11. 1910; MZ, 15., 18. 3. 1911.

⁹⁷ Cvirn, Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest, str. 116.

⁹⁸ StLA, fond Statthalt. Präs., fasc. E91 – 1691/1911; fasc. E91 – 1828/1913; fasc. E91 – 1341/1914.

več.⁹⁹ Tudi prihod odvetnika Janka Brejca (1903) ni bistveno spremenil razmerja sil na Koroškem.¹⁰⁰ Koroški Nemci so vse bolj pozivali k slogi in odločnejši obrambi pred »slovenizacijo« dežele,¹⁰¹ ki pa je nikjer ni bilo. Leta 1909 so ustanovili še »društvo nemških državnih nameščencev na Koroškem«, ki naj bi varovalo njihove interese »proti vedno večjemu vrivanju ljudi druge narodnosti«. Glede na vse ostrejši nemški pritisk je popis prebivalstva na Koroškem 1910 »postregel« z mnogo manjšim številom ljudi s slovenskim občevalnim jezikom kot 1880 (iz slabih 30% na dobrih 18%).¹⁰² V tem kontekstu ni bilo nikakršno presenečenje, da je Brejčeva knjiga *Aus dem Wilajet Kärnten*, ki je predstavila katastrofalne jezikovne razmere na Koroškem, ob tem pa se zavzela za enakopravno Avstrijo in zavrnila domnevna panslavistična čustva koroških Slovencev, naletela na oster odpor nemške nacionalne ideologije.¹⁰³

Goriška, istrska in tržaška politika je bila na prelomu stoletja zaznamovana s trenjem med Slovenci in Italijani. Italijanska bojazen pred izgubo posestnega stanja je bila podobna kot nemška na Spodnjem Štajerskem. V tem duhu so celo spremenili zakon o občinah in po letu 1908 v Istri niso več izvajali občinskih volitev.¹⁰⁴ Kljub temu so volilne reforme ustvarile (vsaj delno) nacionalno homogene volilne okraje.¹⁰⁵ Na Goriškem je tudi katoliški tabor 1907 ustanovil Slovensko ljudsko stranko, ki je nekaj časa koalicijsko sodelovala z italijanskimi liberalci.¹⁰⁶ V Trstu se je slovenska politika soočala z vse močnejšo nacionalno držo italijanske liberalne večine. Kljub italijanskemu pritisku se je 1908 krščansko-socialni del katoliškega tabora oddaljil od slogaške politike (zbrane okrog Edinosti). Zaradi italijanskega pritiska so 1909 na tržaških občinskih volitvah in 1911 na državnoborskih volitvah liberalci in klerikalci nastopili složno, čeprav je ustanovitev Slovenske ljudske stranke za Trst in Istro 1909 in Katoliškega političnega društva za Hrvate 1911 jasno nakazovala postopni konec slogaške tradicije.¹⁰⁷ Kljub temu so goriški in tržaški Slovenci zaradi protizakonitega postopanja mestnih magistratov pri popisu

⁹⁹ Melik, *Volitve*, str. 246–248.

¹⁰⁰ Andrej Rahten: *Pomen Janka Brejca in drugih pravnikov za koroške Slovence*. V: *Eliten und Nationwerdung*, str. 9–26.

¹⁰¹ *Mir*, 11. 4. 1908.

¹⁰² Bogo Grafenauer: *Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes*. V: *Koroški zbornik*. Ljubljana 1946, str. 165–196. Janko Pleterski navaja za štetje leta 1910 sicer 21% prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom. Janko Pleterski: *Pomen koroške preteklosti od srednjega veka do prve svetovne vojne*. V: *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*. Ljubljana, Celovec 1984, str. 30.

¹⁰³ *Aus dem Wilajet Kärnten*. Celovec 1913. V: Andrej Rahten: *Pozabljeni slovenski premier. Politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj 2002, str. 145–155, 161–171. Rahten navaja, da je Brejc sodeloval pri knjigi kot urednik in avtor večine teksta, poleg Brejca pa naj bi knjigo uredili še Franc Grafenauer, Fran Smodej in Lambert Ehrlich (str. 145, op. 318).

¹⁰⁴ *Oko Trsta*, str. 278.

¹⁰⁵ Melik, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti*, str. 220.

¹⁰⁶ *Soča*, 14. 12. 1907, 15. 10. 1908.

¹⁰⁷ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 286–303.

1910 enoglasno zahtevali revizijo štetja. V Trstu jim je uspelo po ponovni »analizi« popisnih pol povečati število Slovencev za več kot 20.000, v Gorici pa za slabih 5000 ljudi.¹⁰⁸

V ogrskih komitatih (in v Benečiji) pa je razvojni lok tekel povsem drugače kot v »slovenskih« deželah. Beneški »Slovenci« so živeli v drugem državnem okviru in zaradi politične ločenosti zelo težko »iskali« priključek s Slovenci v Avstriji.¹⁰⁹ Tudi prekmursko (kmečko) prebivalstvo vse do prve svetovne vojne ni razvilo občutka nacionalne pripadnosti s Slovenci na drugi strani Mure, ker se tega pojma še ni zavedalo. 1897 je bilo v Soboti ustanovljeno Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje (VMKE), ki je jasno nakazalo intenziviran pritisk oblasti.¹¹⁰ Če so bili po ljudskem štetju 1890 »Slovenci« še upoštevani in vpisani v posebno rubriko, so bili po štetju 1910 obravnavani le še kot »drugi (drugojezična etnična skupina),¹¹¹ kljub temu da se je na Ogrskem za razliko od Cislitvanije popisoval tudi materinski jezik. Od začetka 20. stoletja aktualno vprašanje demokratizacije družbe in države na Ogrskem je ostalo samo na papirju, saj se je politika dvora izkazala za zelo pragmatično, ko je šlo za solidarnost med dinastijo in madžarskimi vladajočimi krogi na eni in splošno volilno pravico na drugi strani.

Filip Čuček

THE QUESTIONS OF THE NATIONAL RELATIONSHIP, DEMOCRATISATION
AND POLITICAL PLURALISATION IN SLOVENIA
IN THE AUSTRIAN CONSTITUTIONAL PERIOD

S u m m a r y

After the restoration of the constitutional life the nationalist aspirations led to a decisive push in the direction of nationalism, when the bourgeoisie was forced to declare itself nationally. The Slovenian politics entered the Austrian parliamentary period in a relatively disorganised manner. On the basis of the Maribor programme the national impulse strengthened when at the 1867 elections Slovenians appeared with a clear political programme. However, already in the end of the 1860s the relations within the Slovenian politics intensified. The gap between the »Old Slovenians« and »Young Slovenians« kept broadening. The dissolution of unity culminated at the State Assembly elections of 1873 and at the Provincial Assembly elections of 1874. Nevertheless the intensified German (Italian) nationalism in the middle of the decade consolidated the Slovenian ranks, forcing them to return to the unification policy.

After the Taaffe's rise to power the national relations between the Germans (Italians) and Slovenians worsened rapidly. However, the unification policy initially started crumbling in Carniola and Goriška. In the Lower Styria the Slovenian policy limited the German policy to cities and certain towns. The Slovenian politics in Carinthia could not keep up with the Slovenian successes elsewhere. In the Goriška region the Slovenians accepted the Taaffe's government with hope for better times. Furthermore, in Istria Taaffe's conservative–Slavic State Assembly coalition promised more concrete

¹⁰⁸ Soča, 25. 7. 1912; Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich, str. 166–177, 183–209.

¹⁰⁹ Marušič, Beneški Slovenci, str. 108–109.

¹¹⁰ Ivan Jerič: Zgodovina madžarizacije v Prekmurju. Murska Sobota 2001, str. 6–8; Darja Kerec: Sóbota na prelomu 19. in 20. stoletja. V: Borec, 2004/617–620, str. 80.

¹¹¹ Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana 1965, str. 177–178.

developments. However, if the all-around Slovenian development in the Taaffe period progressed well in Carniola, Styria and Goriška (leading to political pluralisation in Carniola), that can by no means be claimed of Istria and Carinthia. In the Prekmurje and Venetian Slovenia regions, »Slovenians« have not established political connections with other Slovenians due to their political separation.

After the establishment of Catholic political societies, in Carniola a widespread Catholic political organisation formed. In 1894 the liberals founded the National Party. At that time the Lower Styrian (and Carinthian) Germans intensified their political endeavours. In Istria the situation failed to improve due to the Italian pressure. In Goriška (especially in Gorizia), the relations with the Italians reached a critical point at the turn of the century and transformed into actual national struggles. Unlike the increasing party unity of the Catholic National Party the ranks of the liberals became increasingly fragmented. After the electoral reforms the Slovenian People's Party received the absolute majority in Carniola. The Catholic camp also became increasingly dominant in all other provinces. The power of all provincial Catholic parties was made obvious in 1909, when they formed the Slovenian People's Party. Meanwhile, the conflicts between the nations in Styria reached the boiling point. However, the power of the Slovenian party in Celje was a cause of great concern with the Germans. However, due to the German pressure both political orientations were still unified. The final separation took place after the State Assembly by-elections of 1906. Unlike Styria, in Carinthia the German national movement had a far easier job. Even the arrival of the lawyer Janko Brejc (1903) did not significantly alter the division of power in Carinthia. At the turn of the century, the conflicts between Slovenians and Italians marked the politics in the Goriška region, Istria and Trieste. In the Goriška region (besides Carniola and Styria), several political parties were involved in the Slovenian politics. In Trieste the Slovenian politics faced an increasingly nationalistic attitude of the Italian liberal majority. Due to the Italian pressure the liberals and clericalists were united in their efforts, though the formation of the parties clearly indicated the gradual decline of the unification tradition. In the Hungarian counties (and in Venetian Slovenia) the development was completely different from the »Slovenian« provinces. The Venetian »Slovenians« had trouble establishing connections with Slovenians in Austria. The (peasant) population of the Prekmurje region also failed to develop the feeling of national affiliation with the Slovenians on the other side of the river Mura, since it was not yet aware of this concept.